

ČLOVEKOVA PRAVICA, DA SVOBODNO ODLOČA O ROJSTVIH*

Ustava SFRJ, sprejeta 21. februarja 1974, v poglavju o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana določa:

»Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvu otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov.« (člen 191)

Republiške in pokrajinski ustavi so prinesle identičen predpis: ustava Bosne in Hercegovine v členu 202, Črne gore v členu 217, Hrvatske v členu 272, Makedonije v členu 242, Srbije v členu 214, AP Vojvodine v členu 214, AP Kosova v členu 207. Ustava SR Slovenije ima v členu 233 še dodatek, tako da se ta njen člen glasi:

»Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov.

V zvezi z uresničevanjem te pravice zagotavlja družbena skupnost potrebno izobrazbo ter ustrezno socialno varstvo in zdravstveno pomoč v skladu z zakonom.«

Zdi se, da je za uspešno ugotavljanje tega, kako premagati ovire pri uresničevanju te ustavne človekove pravice, načelno in praktično, pomembno pregledati, kako je prišlo do sedanje ustavne formulacije, kaj ta formulacija pomeni za prihodnje zakonodajno delo in družbeno aktivnost, pomembno pa se je tudi ozreti na politični in pravni razvoj pri določanju te človekove pravice v mednarodni skupnosti in v Združenih narodih.

1. Pogled na pravni razvoj in prakso načrtovanja družine do sprejetja nove ustave

Z načrtovanjem družine označujemo v naši državi akcijo in stališča glede na zavestno, svobodno, odgovorno in družbeno aktivno starševstvo v interesu obeh roditeljev, posebno pa v interesu otroka,

* Referat na jugoslovanskem posvetovanju o odpravljanju ovir pri uresničevanju ustavnega načela o človekovi pravici, da svobodno odloča o rojstvih, Bled, november 1974.

za katerega je pomembno, da se rodi zaželen, in da je sprejet zaželen v družini in družbi. V socialistični samoupravni družbi povezujejo ljudje in občani svoj osebni in družbeni interes ter kot subjekti celotne družbene in svoje biološke reprodukcije skupno, družbeno in solidarno ustvarjajo možnosti, da bi mogli imeti zaželeno število otrok, in da bi imel vsak rojeni otrok kar najboljše možnosti za svoj psihofizični razvoj v družini in družbi.

Akcija za to, da bi se izoblikovale okoliščine, v kakršnih bi bilo človeku mogoče svobodno odločati in tako sprejeti tudi svoje odgovornosti za otroka, ki se bo rodil, sama po sebi ni akcija za zmanjševanje števila otrok. Saj že vemo, da ljudje niso motivirani za zmanjšanje obsega svojih družin s tem, ko jim damo na voljo različna sredstva za reguliranje fertilitnosti. Narobe, izkušnje v naši državi pričajo o tem, da ljudje tedaj, ko so motivirani z okoliščinami svojega ekonomskega in družbenega položaja, najdejo vsakovrstna sredstva za vpliv na obseg svoje družine, ne glede na to, ali jim zakoni ali versko prepričanje to »dovoljujejo« ali ne. V večjem delu Jugoslavije so tako že pred drugo svetovno vojno hude gospodarske in družbene razmere čedalje bolj motivirale ljudi k omejevanju števila rojstev od biološko mogočega števila na število, kakršno so diktirale moralne in socialnoekonomske razmere v življenju žensk in družin.

Pravni predpisi so ostro preganjali splav kot metodo omejevanja rojstev, splav, storjen zavoľjo socialnih indikacij. Zdravnikom ni bilo dovoljeno predpisovati zaščitnih sredstev razen iz strogo medicinskih razlogov. Tedaj mnogih, danes znanih sredstev za prevencijo niti ni bilo, o tistih, ki so obstajala, pa zdravstvenega osebja in javnosti niso obveščali. Toda bogate ženske so si lahko zagotovile splav pri specialistu, tako da je bila zahteva za dovolitev splava zavoľjo socialnih indikacij zahteva revnih žensk, delovnih žensk, ki so se množično zatekale k nevarnemu ilegalnemu splavu. Zato sta delavsko in žensko gibanje poudarjali to zahtevo kot eno svojih revolucionarnih zahtev.

Po osvoboditvi sta se razvijala pravno urejanje in praksa na tem področju v medsebojni odvisnosti revolucionarnih sprememb v človekovem položaju, razvoja družbenoekonomskih razmer nasploh, posebno pa še razvoja zdravstvene službe, kakor tudi razvoja medicinske znanosti v svetu in pri nas. Pogoji za uveljavitev vseh človekovih pravic, všteti tudi pravico, da morejo starši svobodno odločati o številu otrok in času njihovih rojstev, so se ustvarjali v revolucionarnem spreminjanju gospodarskih in družbenih razmer. Pogoji za humaniziranje odnosov med spoloma ter za svobodno in odgovorno starševstvo so sestavina vseh družbenih preobrazb v naši državi:

— pospešenega razvoja proizvodjalnih sil, ki omogoča uporabo sadov znanstveno-tehnološke revolucije v človekovo korist;

— razvoja proizvodnih odnosov, v katerih delovni človek, proizvajalec, obvladuje proizvodni proces in delitev dohodka, ter ustvarja čedalje boljše okoliščine za razvoj skupnosti in za svoje osebno in družinsko življenje;

— uresničitve popolne enakopravnosti žensk, ki z udeležbo v proizvodnji in upravljanju uveljavljajo svojo osebnost ter postajajo osebek družbenih prizadevanj za uresničitev takih okoliščin, da morejo povezovati svoje materinstvo s sodelovanjem v družbenem delu;

— vpeljave novih zakonskih in družinskih razmerij, katere označujeta enakopravnost ter čedalje večja ekonomska in družbena neodvisnost zakoncev, kar je hkrati pogoj za nastajanje trdnejših čustvenih zakonskih in družinskih odnosov, kakor tudi za razpadanje takih razmerij, ki temeljijo na odvisnosti, na ekonomskem računu ipd.;

— uvajanja takih socialističnih in demokratičnih odnosov v družbi, v katerih ljudje odločajo o socialni politiki kot o sestavnem delu načrtnega razvoja države, odločajo pri razvoju družbenih služb, pri pospešenem razvoju različnih družbenih ustanov za nego in vzgojo otrok in mladine, omrežja servisov za gospodinjstvo, pri politiki stanovanjske graditve in podobno.

Vse do leta 1969 so se pravni predpisi ukvarjali predvsem z vprašanjem splava. Najprej je bil sprejet predpis kazenskega zakonika, da ženska nikoli ne more biti kaznovana zaradi splava — in to je omogočilo učinkovitejše zdravstveno varstvo. Od leta 1952 so se postopoma uvajale tudi širše socialne indikacije za splav, da bi se tako zmanjševala potreba po nestrokovnem ilegalnem splavu. Od leta 1960 vključujejo predpisi tudi obveznost svetovanja za preprečevanje nezaželene nosečnosti ter razširjanje dostopnosti sredstev za to.

Obenem se je razvijala od začetka petdesetih let pomembna družbena akcija za širjenje preprečevanja nezaželene nosečnosti, posebno s tem namenom, da bi se preprečeval splav. Medicinske, izobraževalne, socialne in pravne debate in aktivnosti so utrjevale idejo o odgovornem starševstvu in dobile organizacijski izraz v koordinacijskih odborih in svetih za načrtovanje družine. Dasiravno se je v začetku problem splava in kontracepcije obravnaval kot problem ženske emancipacije in kot problem ginekologov, pa se je postopoma širilo pojmovanje o pomembnosti načrtovanja družine za vse, posebno za otroke in družbo. Na podlagi teh spoznanj in družbenih potreb je sprejela zvezna skupščina leta 1969 resolucijo o načrtovanju družine.

Resolucija je ugotovila, da je načrtovanje družine človekova pravica, za katere popolno uresničitev mora družbena skupnost ustvarjati določene okoliščine in možnosti, zlasti tako, da vključi seznanjanje in obveščenenost ter vse potrebne storitve v redno dejavnost ustreznih ustanov, družbenih služb in v znanstvenoraziskovalno delo. Resolucija opozarja tudi na potrebna demografska raziskovanja ter na statistično in analitično spremljanje gibanj na tem področju. Toda izrecno se postavlja, da uvajanje načrtovanja družine ne pomeni zavzemanja za manj ali več otrok, marveč za humaniziranje medčloveških odnosov, za svobodo in odgovornost vsakega posameznika in vsakega izmed staršev glede obvladovanja zakona biološke reprodukcije, da bi se vsak otrok rodil zaželen.

Nekatera izmed stališč resolucije o načrtovanju družine so bila uveljavljena takoj (splošni zakon o pogojih za prekinitev nosečnosti je bil sprejet hkrati), nekatera so se spremenila v zakone pozneje (npr. zakon o obveznih oblikah zdravstvenega varstva), medtem ko so nekatera dobila ustrezno mesto v drugih skupščinskih resolucijah (npr. o socialni zaščiti in izobraževanju).

Z ustavnimi spremembami od leta 1971 do 1972 so postale skoraj vse pristojnosti s področja zdravstva, socialne politike in izobraževanja zadeva republik in pokrajin, in to je spodbudilo njihovo zakonodajno delo tudi glede načrtovanja družine. Program zveznega sveta za načrtovanje družine kot koordinacijskega medrepubliškega telesa v zvezni konferenci SZDL Jugoslavije je dogovor o skupnem delovnem programu vseh družbenih dejavnikov. Zvezna skupščina je obravnavala leta 1973 rezultate štiriletnega uveljavljanja načel in ciljev resolucije o načrtovanju družine ter dobila prek skupine poslancev vseh odborov vpogled v delo v vseh republikah in pokrajinah. V januarju 1974 so trije zbori zvezne skupščine sprejeli »Stališča, ugotovitve in mnenja«, kjer je med drugim rečeno:

»1. — Resolucija o načrtovanju družine, sprejeta z namenom, da se usmerita, uskladita in pospešita družbena politika in akcija za uresničitev temeljne človekove pravice o svobodnem in odgovornem odločanju staršev o času rojstev njihovih otrok in o njihovem številu, pravice, ki povezuje interes posameznika, družine in vse družbene skupnosti pri zagotavljanju kar najboljših okoliščin za zdravo in srečno življenje in razvoj otrok, je dala doslej pomemben prispevek; prispevala je k razvoju misli o pomenu te akcije za svobodni razvoj posameznika in družbene skupnosti, prispevala pa je tudi k potrditvi nujnosti, da za uresničitev te človekove pravice ni zadosti samo razglasitev te pravice niti samo aktivnost družbenih organizacij, marveč se mora dejavnost pri oblikovanju okoliščin in možnosti za

uveljavitev te pravice integrirati sistemsko v vse ustrezne družbene strukture.

2. — Načela in stališča, določena z resolucijo, so aktualna tudi sedaj in ustrezajo sedanjim prizadevanjem naše socialistične družbe za popolno uveljavitev človekovega samoupravnega položaja. Ta načela potrjujejo človekovo pravico in možnost, da kot nosilec družbene reprodukcije zavestno usmerja tudi svojo biološko reprodukcijo.

3. — Pokazalo se je, da vsebuje resolucija družbeno dogovorjena načela in stališča, ki jih je dosedanja praksa preverila in potrdila. Utemeljeno moremo pričakovati, da se bo proces samoupravnega razvoja načrtovanja družine v okoliščinah novih ustavnih rešitev opesčil in okreplil. Tako bo resolucija o načrtovanju družine, kot dokument, katerega moč je v tem, da ustreza realnim in življenjskim potrebam ljudi, tudi za naprej opravljala usmerjevalno vlogo v družbeni akciji pri načrtovanju družine ter napredovanju te družbene dejavnosti . . .«

2. O procesu ustavnega formuliranja človekove pravice do svobodnega odločanja o rojstvih

Ko je bil sprejet sklep, da preidemo od amandmajskih sprememb ustave SFRJ iz leta 1963 k formuliranju novega besedila ustave in v njenem okviru posebnega poglavja o človekovih pravicah, je bilo logično, da smo imeli pred očmi tudi vključitev načrtovanja družine kot človekove pravice, saj je bilo tako postavljeno že leta 1969 s skupščinsko resolucijo. Toda razprava o tem je opozorila na raznovrstne probleme. Za razumevanje in za uresničevanje nove ustavne norme v prihodnje je pomembno poznati tok ustavne razprave, ki je pripeljal do ustavne formulacije.

Zvezni svet za načrtovanje družine (ZSND) je 24. maja 1972 sklenil predložiti skupni komisiji vseh zborov zvezne skupščine za ustavno vprašanja delovno besedilo ustavne formulacije:

»Temeljna človekova pravica oziroma pravica staršev je, da odločajo o številu otrok in o presledkih med rojstvi.

Ta njihova pravica je hkrati dolžnost, da spoštujejo humane medčloveške odnose, da so odgovorni do otroka, ki ima pravico biti rojen zaželen, kar pomeni, da starši sprejmejo svoje starševstvo odgovorno in s pripravljenostjo, skrbeti tako v družini kakor tudi v svoji samoupravni družbeni akciji za to, da zagotovijo kar najboljše možnosti za otrokov vsestranski telesni in duševni razvoj.«

Obrazložitev predloga ZSND se sklicuje na zvezno resolucijo o načrtovanju družine kakor tudi na to, da so predstavniki SFRJ v

ZN zagovarjali stališče (zlasti potem ko je predsednik Tito podpisal izjavo šefov držav 1966), da je odločanje o rojstvih temeljna človekova pravica.

Redakcijska komisija ustavne komisije je pripravila za razpravo v ustavni komisiji tole besedilo:

»Pravica človeka in staršev je, da odločajo o številu otrok in o tem, kdaj bodo otroke imeli.«

Toda to besedilo ni bilo sprejeto v načrtu ustave, ki ga je 21. maja 1973 izoblikovala ustavna komisija in ki ga je dala zvezna skupščina v javno razpravo. Razprava na seji ustavne komisije 21. maja pa je pokazala, da je potrebno poprej razjasniti, kaj bi taka ustavna norma pomenila za afirmacijo človekove pravice, pokazala pa je tudi to, da je potrebno odstraniti nespornosti v zvezi s tem, da načrtovanja družine pri nas ne izenačujemo s tako populacijsko politiko, ki ji gre za omejevanje rojstev (ki jo izvajajo nekateri krogi v svetu pod imenom »načrtovanje družine«).

Javna razprava o ustavi SFRJ ter o republiških in pokrajinskih ustavah je posvetila temu vprašanju dosti pozornosti. Posamezni občani, strokovnjaki, družbene in družbenopolitične organizacije pa tudi skupščinski odbori so dali dosti konkretnih predlogov. Večina teh predlogov se je osredotočila na področje človekovih pravic in dolžnosti. Razlike so bile večidel takele: ali gre za individualno pravico, predvsem ženske, ali za pravico zakoncev; kaj je svoboda, kaj pa odgovornost in dolžnost kot ustavna formulacija; kaj naj bo ustavna vsebina otrokove pravice, da so rodi zaželeni; v čem je odgovornost družbe ipd. Bilo je tudi nekaj mnenj, da je ob poudarjanju individualne ali družinske pravice potrebno zagotoviti tudi družbeni interes glede na zaželeno gibanje prebivalstva.

ZSND je spremljal javno razpravo, organiziral posvetovanje strokovnjakov in političnih delavcev ter na tej podlagi vročil 20. oktobra 1973 ustavni komisiji nov predlog:

»Pravica človeka je, da svobodno in odgovorno odloča o številu otrok in o času rojstev.

Za uresničitev te pravice zagotavlja družbena skupnost ustrezno izobrazbo, seznanjenost in socialno-zdravstveno varstvo.

Z zakonom se more ta pravica omejiti samo, če je to potrebno za zdravje ženske ali zdravje družine.«

V obrazložitvi je med drugim rečeno:

»V naši družbi in v svetovni javnosti, posebno pa še v okviru Združenih narodov se čedalje bolj uveljavlja prepričanje, da je odločanje o številu in o času rojstev temeljna pravica človeka. Pri tem se upoštevajo tako razvoj sodobne medicine, korenite spremembe v

življenju družine, nove odgovornosti staršev glede na potrebe in interese otroka v sodobnih razmerah, kakor tudi nekateri poskusi in težnje, da bi neenakomernost v razvoju prebivalstva reševali na načine, ki bi spodbujali to človekovo osebno svobodo in odgovornost.

Toda tega ni mogoče uresničiti zasebno, individualno, niti ne samo v okviru splošnega zdravstvenega varstva, o čemer pričajo nekateri negativni pojavi tudi v naši družbi (čedalje večje število splavov, posebno pri mladih dekletih, pa tudi rastoče število prepuščenih in zapuščenih otrok in podobno). Človek mora uresničiti to svojo pravico in odgovornost samo družbeno, z zagotovitvijo potrebnih okoliščin in v vsem vzgojnoizobraževalnem procesu, v strokovni informaciji (v nekaterih državah je taka informacija prepovedana), kakor tudi v vsem sistemu socialno-zdravstvenega varstva. (2. odstavek)

Glede na sedanje neznanje in glede na težnje, da bi se s primitivnimi ali nenadzorovanimi sredstvi odločalo o starševstvu, bi zakoni mogli postaviti določene omejitve te pravice, vendar samo take omejitve, ki bi bile v interesu varovanja zdravja ženske oziroma matere, v interesu zdravja otroka, družine. Spričo sprotnega razvoja znanosti je potrebno vsekakor predvideti možnost zakonskega določanja mej te osebne svoboščine. Toda treba je poudariti, da pridejo v poštev samo omejitve iz medicinskih razlogov (npr. vprašanje trajanja nosečnosti, kontrola nekaterih kontracepcijskih sredstev, vprašanja v zvezi s sterilizacijo ipd.), nikakor pa ne bi smeli dovoliti omejevanja te pravice bodisi zaradi kakih predsodkov bodisi zaradi interesov drugih oseb bodisi kot sredstvo za vplivanje na gibanje prebivalstva.« (3. odstavek)

Na seji ustavne komisije SFRJ 8. 1. 1974 pa je redakcijska skupina predložila novo formulacijo (tedaj člen 188):

»Zaradi uresničitve osebne svobode ženske se zagotavlja ženski pravica do prekinitve nosečnosti. Ta pravica se lahko omeji samo zaradi varovanja življenja in zdravja ženske.«

V razpravi, ki se je razvila v zvezi s formulacijo, kakršno je bil predložil zvezni svet za načrtovanje družine, in novo formulacijo redakcijske skupine ni bilo nesoglasja o tem, da ima vsakdo, posebno pa še ženska, pravico svobodno odločati o tem, koliko otrok naj ima in kdaj naj jih ima, in da gre pri načrtovanju družine za pomembno dimenzijo statusa ženske. Toda nesporazum je bil o tem, kaj bi moglo biti ustavna norma kot podlaga za zakonsko zagotavljanje te pravice. Menili so, da je preprečevanje nezaželene zanositve že uresničena pravica in da je problem samo še to, kako, eventualno z ustavo, spremeniti sistem »dovoljevanja« prekinitve no-

sečnosti na podlagi indikacij. Čeprav je bil postopek legaliziran, je še zmeraj dokaj administrativen, noseči ženski tako rekoč »sodijok«. Potrebno pa bi bilo v temeljih spremeniti tak odnos, tako da bi ženska mogla sama odločati o splavu, zakon pa bi določil zdravstvene kontraindikacije, kdaj in v katerih okoliščinah se splav ne bi smel narediti. Toda v razpravi so predstavniki ZSND opozorili, da bi razglašanje prekinitve nosečnosti kot temeljne pravice ženske povzdignilo na raven temeljne človekove pravice in svoboščino samo en, in sicer vendarle nezaželen vidik odločanja o rojstvih otrok, kakršen je splav, ne glede na to, da je potrebno spremeniti položaj, v kakršnem je danes ženska, ki hoče splaviti. Število splavov je v naši državi zelo visoko, in to kaže na to, da ljudje niso zadosti obveščeni, kakor tudi, da ni uresničena dostopnost do sodobnih možnosti prevencije, spričo katere ne bi bilo toliko nezaželenih nosečnosti. In naprej, obstajajo še nekatere drugačne oblike »odločanja«, kot na primer sterilizacija ipd., ki jih ne smemo pozabljati, pa jih vendarle ni mogoče vnašati v ustavo. Resnična svoboda odločanja je pred zanositvijo, medtem ko je za odločanje po nezaželeni zanositvi samo pogojno mogoče reči, da je svobodno. Ko je bilo predlagano formuliranje o svobodnem odločanju o rojstvih, ni bilo izključeno tako odločanje o splavu, vendar je vključevalo tudi odločanje pred zanositvijo. Resnica je, da se o rojstvu odloča dvakrat: pred spočetjem ali v nosečnosti. Sprejemamo pravico do svobodnega odločanja, o kateri je mogoče govoriti prav tako kot o pravici človeka ženskega in moškega spola, medtem ko je splav pravica ženske. Vsekakor je pravilneje določati to pravico kot individualno pravico, ne pa kot pravico »staršev«, ker bi jo bilo sicer mogoče razlagati kot omejevanje individualne pravice in odgovornosti v odvisnosti od partnerjevega soglasja, kar bi utegnilo pripeljati do raznovrstnih pritiskov, posebno na žensko.

Ta pravica je kot ustavna snov nova, toda v ustavi imamo še dosti drugih pravic, za katere je šele treba, z družbeno akcijo, ustvariti možnosti za to, da bi se uresničevale. Pojmovanje, da pomeni načrtovanje družine zmanjševanje števila otrok, ni pravilno. Če ljudje poznajo načine in metode za odločanje o rojstvih, jih to samo po sebi ne more motivirati glede na obseg družine. Narobe, možnost odločanja o času in številu rojstev spodbuja starše tudi k večji družbeni vlogi pri oblikovanju družbenih možnosti in okoliščin za boljše življenje otrok, ki jih že imajo ali za katere želijo, da bi se jim rodili. V tem pomenu tudi govorimo o tem, da obstaja pri odločanju o rojstvih določena odgovornost staršev nasproti bodočemu otroku, čeprav ni mogoče ustavno določiti pravice otroka, da se rodi za-

želen. Glede vnašanja »odgovornosti« v ustavno formulacijo se je izpričevalo mnenje, da je v ustavni normi težko pojasniti, da gre za medsebojno odgovornost očeta in matere in za njuno vzajemno odgovornost do otroka. Toda če bi ustavno formulacijo pojasnjevali tako, kot da gre za pravno odgovornost nasproti družbi ali državi, bi bilo to nesprejemljivo. Obveznost družbene skupnosti, da zagotavlja ustrezno izobrazbo, informiranje in socialno zdravstveno varstvo, je iz tega člena ustave SFRJ izpuščena, ker je to v pristojnosti republik in pokrajin. Poudarjeno je bilo, da bo potrebno pri zakonski obdelavi te ustavne pravice določiti, katere omejitve se nanašajo na »varovanje zdravja«. V ustavi namenoma ni poudarjeno, češ da je pri tem mišljeno samo zdravje ženske, ker je treba upoštevati tudi zdravje bodočega otroka pa tudi drugih članov družine. Pomen poudarjanja zdravstvenih razlogov je tudi ta, da v novih zakonih te pravice nikakor ne bi smeli omejevati iz demografskih ali kakršnih koli drugih razlogov.

V razpravi o predlagani formulaciji torej ni bilo nesoglasja glede načelnih vprašanj o upravičenosti tega, da se ljudem zagotavlja možnost, da morejo svobodno odločati o številu otrok in o času njihovih rojstev. Dileme ustavodajalca so bile, kako v kratkem, toda jasnem in nedvoumнем ustavnem besedilu izraziti to daljnosežno človekovo pravico, da se v njeni poznejši normativni obdelavi ne bi odpirale nove dileme.

3. Kako interpretirati 191. člen ustave SFRJ

»Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov.« Ustava SFRJ, člen 191.

Iz opisanih dilem, ki so se kazale pri formuliranju sedanjega 191. člena ustave SFRJ in identičnih členov v ustavah republik in pokrajin, že lahko izločimo nekaj prvin za interpretacijo te ustavne norme. Ko poznamo vse delovne tekste in proces nastajanja ustavnih norm, nam je mogoče vedeti, kaj je ustavodajalec mislil. Vendar je potrebno opozoriti še na nekaj vprašanj, katera nam lahko dokaj olajšajo interpretacijo, z njo pa tudi uresničevanje te norme. Gre za tele skupine vprašanj:

a) za marksističen pogled na zakonska in družinska razmerja ter na mesto biološke reprodukcije v celotni družbeni reprodukciji;

b) za to, katere novosti vnaša nova ustavna formulacija v dose-danji pravni razvoj na tem področju;

c) za značaj svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana v socialistični samoupravni družbi po novi ustavi;

d) za medsebojno povezanost in odvisnost pravic iz člena 191 z drugimi ustavnimi pravicami človeka.

3. a) *Marksistični pogled*. Na tem mestu bi samo opozorila na znan način obravnavanja celotnosti razmerij med spoloma, kakor so jih obdelali v svojih znanih delih Marx, Engels, Lenin in drugi. Za našo temo je v teh stališčih kot teoretičnih temeljih za praktično politiko socialistične družbe posebnega pomena razločevanje med zakonom, družino in gospodinjstvom, potem to, da so oblike in razmerja med ljudmi v teh institucijah zgodovinske kategorije, spoznanje, da je država nastala kot izraz razrednih nasprotij, ki jih je vnesel v družino nastanek individualnega in družinskega lastništva proizvodnih sredstev, in resnica, da podrejeni položaj ženske ni tako tesno povezan z delitvijo dela v družbi kolikor s pomenom, kakršnega ima biološka funkcija ženske za zasebnega lastnika. Rojevanje zakonskih otrok kot naslednikov in kot delovne sile ob opravljanju »storitvenih dejavnosti« v okviru gospodinjstva se je štelo sčasoma za »naravno« funkcijo ženske, njen delež pri ustvarjanju gmotnih dobrin in udeležbo v proizvodnji pa postaneta anonimna. Kapitalizem je vse te odnose razgalil in omogočil delavskemu gibanju, da je v okviru svojega razrednega boja programiralo odpravo razrednega izrabljanja, osvoboditev človekovega dela in osebnosti ter obenem določilo v tem okviru mesto ženske ne samo v družini in gospodinjstvu, marveč neposredno kot enakopravnega subjekta v celotni družbeni reprodukciji in upravljanju. Glede na mesto biološke reprodukcije v celotni družbeni reprodukciji je še odprta ne samo teoretična debata med Engelsovo in Marxovo trditvijo, da je biološka reprodukcija del celotne družbene reprodukcije, nasproti mnenjem, da je to družbena nadgradnja. Ta ne samo teoretični spor je v marksistični teoriji še odprt in povzroča reperkusije v praksi. Družbeni razvoj čedalje bolj potrjuje Engelsovo in Marxovo misel o biološki reprodukciji kot neločljivem delu vse družbene reprodukcije. Vse to vpliva tudi na pravice in dolžnosti človeka in staršev do rojstev otrok in nasproti otroku ter na vse močnejšo družbeno skrb za otroka — ne samo kot razbremenitev matere, temveč kot podružbljanje in socializacijo opravljanja dela družinskih, roditeljskih pravic in dolžnosti, kakor tudi spreminjanje velikega dela opravil v gospodinjstvih v panoge družbene proizvodnje in družbenih storitev.

Rojstvo otroka ni samo intimen, zasebni doživljaj za mater, očeta in družino, marveč je to tudi družbeni dogodek prve vrste. Socialistična družba priznava to čedalje bolj. Pri varstvu matere in otroka.

ne gre samo za humanitarne in socialne poudarke, marveč za priznanje družbenosti biološke funkcije, za priznavanje družbenega značaja materinstva. Vse to opozarja na potrebo po nadaljnjem delu na področju teorije kakor tudi na reševanje zelo pomembnih praktičnih problemov. Svojčas, z nastankom razrednega izkoriščanja in države, je postala ženska zavoljo biološke funkcije podrejeno bitje lastnika proizvodnih sredstev. Na poti v brezrazredno družbo, z odpravo zasebnega lastništva, z odmiranjem države, se mora tudi biološka funkcija ženske razločno obravnavati kot del človekove narave in družbenosti. Zatorej mora iz »varstva« materinstva izginiti državno varuštvo, paternalizem, če ne rečemo konservativni in reakcionarni patriarhalizem v razmerju do ženske kot spola. Zdi se, da je v izvajanju praktične družbene politike potrebno jasneje razločevati med biološko funkcijo ženske in tistim delom vloge matere, ki zajema nego, vzgojo, celotno skrb za otroka, kar vse zvečine opravlja ona, čeprav je to tudi očetovo delo, pravica in dolžnost. V družbenem razvoju je potrebno čedalje bolj in zmeraj bolj odkrito spodbujati družbeno solidaren in bolj strokoven način skrbi za vse otrokove potrebe, da bi otrok zrasel v vsestransko razvito človeško osebnost. V tem procesu ne smemo vsega tega terjati od ženske in niti naj ne bo »varovana« na način, kakršen v resnici podaljšuje tako delitev dela in takšen položaj ženske, kot ga ima razredna družba. V socialistični družbi mora ženska postati subjekt svoje biološke funkcije ter subjekt podružbljanja vseh tistih funkcij matere in družine, ki jih je v sodobni družbi in spričo tehnološkega razvoja neizogibno opravljati razen v družinskem domu čedalje bolj tudi v organiziranih družbenih ustanovah. Otrok se ne pripravlja za dediča družinskega premoženja niti ne za delovno silo na zasebnih proizvodnih sredstvih in čedalje manj pomeni svojim staršem zavarovanje za starost. Tu ne bi več razpravljali o tem, kako mati, oče, vsi delovni ljudje in občani v združenem delu in samoupravljanju upravljajo družbeni dohodek in solidarno zagotavljajo kar najugodnejši razvoj družbene skrbi za vse otroke. Med najosnovnejše otrokove potrebe, kakor sploh med najpoglavitejše potrebe vsakega človeka, sodi individualna ljubezen, čustveni odnos med ljudmi. Ko se odpravljajo razredno izrabljanje, diskriminacija žensk ter egoističen interes nasproti otroku, se odnosi v zakonu in družini osvobajajo raznih interesov zato, da bi postali resnično humani. Glede na to, da je sodobna medicinska znanost že odkrila čedalje zanesljivejše načine ločevanja prokreacije od spolnih odnosov, že od nekdaj pa zavračamo stališče, da bi bili spolni odnosi, katerih namen ni rojevanje otrok, pregrešni, postaja odločitev dveh odraslih oseb za sklenitev zakonske zveze za

družbo manj pomembna od njenega sklepa, da bosta imela otroka. Ob prehajanju k razumevanju te možnosti in velike odgovornosti, ki jo spremlja, ustreza vključitev odločanja o rojstvih otrok v seznam temeljnih svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana naše družbe, k temeljnim teoretičnim postavkam marksizma in je pomemben del procesa dezalienacije človeka v procesu graditve socialističnih družbenih odnosov.

3. b) *Novosti*. Če bi hoteli v okviru uresničevanja dolgoročne usmeritve subjektivnih družbenih sil pri razvijanju novih družbenih odnosov določiti mesto nove ustavne norme (korak, ki je bil storjen s tem po sprejetju resolucije o načrtovanju družine, ter praktični pomen te norme), potem bi bilo potrebno poleg tistega, kar smo že povedali, poudariti, da to ni samo reafirmacija že v resoluciji kompleksno razloženih stališč, čeprav je v precejšnjem delu tudi to. Nasproti nekaterim težnjam pri tolmačenju te norme, češ da je država za opravljanje splavov ipd. ali narobe, da je mogoče pri sprejemanju novih zakonov večje vmešavanje države na to področje človekove narave, je potrebno po našem mnenju to normo razumeti kot del celotnosti z ustavo določenih družbenih in osebnih razmerij v socialistični samoupravni družbi.

Govorili smo že o tem, kakšno vlogo je opravila resolucija o načrtovanju družine za razumevanje kompleksnosti sprememb, ki na področju družinskih razmerij spremljajo družbenoekonomski razvoj. Iz usmerjevalnih priporočil resolucije so stališča ustave postala obvezen temelj za usklajeno delovanje vseh družbenih mehanizmov, v katerih se »svoboščine in pravice človeka in občana... uresničujejo v medsebojni solidarnosti ljudi in z izpolnjevanjem dolžnosti in odgovornosti vsakogar do vseh in vseh do vsakogar.« (153. člen ustave SFRJ)

Poudarjanje »svobode odločanja« na področju, o katerem se je zdelo, da so ljudje na njem že po naravi svobodni, opozarja, da je tudi na tem področju bilo in je še zmeraj precej več neznanja, različnih predsodkov, neodgovornosti, predvsem pa tudi zanemarjanja ustvarjanja družbenih okoliščin, da bi ljudje zares mogli sprejemati svoje odločitve o rojstvih svobodno, kakor pa znanja in resnično odgovornega sprejemanja vseh posledic svojega ravnanja. Svoboda odločanja o katerikoli človekovi dejavnosti zahteva visoko stopnjo znanja o naravnih in družbenih zakonitostih kot opori pri sprejemanju odločitev, zahteva pa tudi poznavanje in dosegljivost vseh možnosti, med katerimi se da »svobodno« izbirati — tako da se lahko sprejmejo tudi vse osebne in vse družbene odgovornosti za svojo

odločitev. V okviru nove ustave torej smisel nove norme nikakor ne pomeni privatiziranja problemov, povezanih z biološko reprodukcijo.

3. c) *Značaj svoboščin, pravic in dolžnosti.* O značaju svoboščin, pravic in dolžnosti človeka pri nas govori sama ustava. Pri načelni razlagi pomena člena 191 bi bilo potrebno upoštevati zlasti V. poglavje uvodnega dela o temeljnih načelih ustave SFRJ kakor tudi člena 153 in 203 v poglavju o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana (III. poglavje ustave).

Ko razpravljamo o teh človekovih pravicah, nam je pred očmi znano razlikovanje med meščanskim in marksističnim, socialističnim konceptom človekovih pravic. Rezultat deklaracij o človekovih pravicah v meščanskih družbah, pa najsi te deklaracije še tako vsestransko obdelujejo enakopravnost, je diskriminacija — glede na to, da se »enake« pravice v praksi uporabljajo za različne ljudi — za človeka posameznika v različnih družbenoekonomskih sistemih in pri različnem položaju človeka v razredni družbi. Državno poročstvo teh pravic v najboljšem primeru obravnava človeka kot »varovanega« zasebnika ali abstraktnega državljana. Svoboščin in pravic človeka in občana v naši socialistični družbi ne pojmuje tako, kakor da so dane od rojstva niti ne kot kreacijo države niti niso kategorija formalne enakosti. Svoboščine, pravice in dolžnosti, kakor jih določamo v naši ustavi, so del socialističnih demokratičnih odnosov, sad boja in prakse delovnega človeka, proizvod njegovih potreb in interesov. Svoboščine in pravice izhajajo iz temeljne človekove pravice do samoupravljanja, iz njegovega obvladovanja pogojev, sredstev in sadov dela. Te pravice z ustavo niso odmerjene niti »dovoljene«, marveč so z ustavo določene in zagotovljene, in te pravice in svoboščine se kot zgodovinska kategorija razvijajo, dopolnjujejo in poglobljajo v skladu z razvojem družbe in človeka ter njegovih sedanjih in prihodnjih potreb in interesov.

Svoboščin, pravic torej nihče ne podeljuje niti jih ne podarja, marveč izhajajo iz družbenoekonomskih in drugih družbenih odnosov, v katerih ljudje ne samo uresničujejo te svoje pravice, temveč predvsem ustvarjajo okoliščine za njihovo razširjanje in poglobljanje. Kot realna zgodovinska kategorija so te svoboščine in pravice omejene samo z enakimi svoboščinami in pravicami drugih ter s skupnimi interesi vseh, se pravi z interesi socialistične družbe, določenimi z ustavo.

Za uresničevanje svoboščin in pravic so neogibni taki družbeni in človeški odnosi, ki so osvobojeni egoizma kakor tudi formalne enakopravnosti, odnosi, ki temeljijo na vsestranski solidarnosti ter na izpolnjevanju dolžnosti in odgovornosti vseh.

»Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana, ki jih določa ta ustava, so neločljiv del in izraz socialističnih samoupravnih demokratičnih odnosov, v katerih se človek osvobaja vsakršnega izkoriščanja in samovolje ter s svojim delom ustvarja možnosti za vsestranski razvoj in svobodno izražanje ter varstvo svoje osebnosti in za spoštovanje človekovega dostojanstva. Svoboščine in pravice človeka in občana so omejene samo z enakimi svoboščinami in pravicami drugih in z interesi socialistične družbe. Socialistična družba zagotavlja pogoje za kar najpopolnejše uresničevanje in varstvo svoboščin in pravic, ki jih določa ta ustava. Vsakršna dejavnost, ki bi krtila te svoboščine in pravice človeka in občana, bi bila v nasprotju z interesi socialistične družbe . . .« (Iz temeljnih načel ustave SFRJ).

To besedilo navajam in ponavljam zato, ker označuje določitev svobode odločanja o rojstvih za človekovo pravico v takem okviru proces epohe, proces, v katerem se človek s svojim lastnim delom, dejavnostjo in odgovornostjo vrača k svoji pravi človeški naravi, kot gospodar svojega družbenega položaja, ki mu omogoča tudi to, da obvladuje stihijnost naravnih zakonitosti.

V tem okviru je potrebno omeniti problem, ki se pogosto kaže drugod po svetu, ko govorijo o človekovi pravici do načrtovanja družine in o potrebi po državni populacijski politiki; kaže se kot spor med individualnimi pravicami in željami ter državnimi interesi glede zmanjševanja ali povečevanja prebivalstva. V tem konfliktu skušajo v nekaterih državah zgladiti to nasprotje s propagando med ljudmi, da bi razumeli državni interes; so mnenja, da je poglavitno odločiti o tem, ali ima prednost država ali posameznik. Znane so populacijske politike v nekaterih državah, ki hočejo z raznimi ukrepi — s prepovedjo dostopnosti sredstev za regulacijo fertilitnosti ali z gmotnimi spodbudami za uporabljanje teh sredstev — doseči zaželene demografske cilje. Socialistični samoupravni družbi so take zamisli tuje, ker izhajamo iz tega, da je človek v obeh svojih vlogah, kot proizvajalec v združenem delu in kot roditelj, postavljen v vlogo subjekta, oziroma se bojujemo za to, da bi sleherni delovni človek to zares bil. Kolikor bolj človek obvladuje razmerja v proizvodnji in delitvi, toliko bolj bo zmožen usklajati svoje želje tudi glede obsega svoje družine ter usklajati svoje interese z družbenimi interesi, katere občuti kot svoje. Drugače povedano: konflikti med državnimi populacijskimi politikami ter individualnimi pravicami do načrtovanja družine imajo v razredni družbi obeležje nespravljivih razrednih nasprotij. V socialistični samoupravni družbi pa zavest o življenjskih interesih otrok lahko dodatno spodbuja delovne ljudi, da se še bolj

angažirajo in hitreje osvojijo položaj odločujočega udeleženca v združenem delu.

Ko pogojno govorimo, da ima otrok pravico roditi se zaželen, govorimo o tem kot o dolžnosti staršev, da jemljejo spočetje in rojstvo otroka kot svojo zelo resno odgovornost. Zavračamo gojitev popolne neodgovornosti človeka za svojo biološko reprodukcijo, kakršno posebno brezskrbno razširjajo nekatere religije, posebno katoliška (»tisti, ki skrbi za ptice pod nebom in za ribe v vodi, bo poskrbel tudi za otroka«). Dandanašnji, v času naraščajočih ekoloških problemov, človeštvo že skrbi za ptice in ribe; toliko manj smejo starši prepuščati svoje naravne zmožnosti za prokreacijo stihijnim silam zunaj sebe. V tem pomenu tudi govorimo v zvezi z načrtovanjem družine ne samo o človekovi pravici, marveč tudi o dolžnosti. Dolžnost staršev je, da uresničujejo svoje roditeljstvo odgovorno, da so pripravljeni sprejeti otroka v svoji družini ter da mu s svojim delom in akcijo v družbi zagotovijo kar najboljše okoliščine za uspešen psihofizični razvoj v okviru izobraževalnih in drugih institucij. Odgovorno starševstvo se torej ne zapira v individualno družino, marveč se na podlagi človekovega samoupravnega položaja uresničuje s solidarnostno akcijo v delovni organizaciji, krajevni skupnosti in interesni skupnosti, v komuni in v širših družbenopolitičnih skupnostih. Udeležba v samoupravljanju, z njo pa prevzemanje odgovornosti za celotni gospodarski in družbeni razvoj, vključuje tudi možnost, da posameznik vgradi v svojo družbeno akcijo svojo starševsko skrb za koristi svojih otrok, kakor so hkrati koristi vseh ljudi, vse družbe.

Določanje in uresničevanje demografskih ciljev je v naši samoupravni družbi sestavni del pravic do samoupravljanja (člen 155) in je bistveno povezano s procesom določanja teh ciljev v okviru načrtovanja družbenega razvoja, kakor ga določa ustava SFRJ v razdelku o družbenem načrtovanju (zlasti člena 69 in 71). Tako postaja proces načrtovanja družine del ekonomskega razvoja, kot del samoupravne in demokratične akcije pa obenem proces seznanjanja vsakega človeka, proizvajalca in občana, z zahtevami in s perspektivami razvoja njegove ožje in tudi širše družbene skupnosti, s tem pa tudi z okoliščinami, v kakršnih se bodo rodili in razvijali njegovi otroci. V tem ljudje niso samo pasivni opazovalci, marveč sodelujejo pri ustvarjanju boljših možnosti za življenje svojih družin, glede na to pa bodo lahko čedalje bolj usklajevali svoje osebne interese z družbenimi interesi tudi pri obsegu družine. »Resolucija o načrtovanju družine in družbenih prizadevanjih za njen nastanek in varnost«, ki jo je sprejela skupščina SR Slovenije 25. 4. 1974 (po sprejetju

ustave), pomeni korak v takšni smeri integriranja akcij, ki izhajajo iz interesov staršev in otrok, v družbene akcije različnih samoupravnih interesnih skupnosti, in nasprotno.

3. d) *Povezanost in odvisnost pravic.* Na medsebojno povezanost in pogojenost snovi iz člena 191 z gradivom drugih ustavnih norm v precejšnji meri lahko opremo tako interpretacijo kakor uresničevanje njegove vsebine. Posebno tesno so povezane norme členov 188 in 190 z novim členom 191. Lahko bi dejali, da člen 191 bogati pravice, ki jih določa ustava glede družbene skrbi za otroke, glede osnov za svobodne zakonske odnose in posebno še glede družbenega varstva družine. Odločanje o rojstvih otrok je postalo s členom 191 samostojna kategorija in sestavni del etike sodobnega človeka, ki sam sebi v svoji družbi zagotavlja možnosti za to. Korist otroka je tako s tem še bolj poudarjena kot osrednji interes tako staršev kakor družbe. V socialistični družbi je čedalje manj pomembno, ali se otrok rodi v zakonu ali ne. Toda čedalje pomembnejše je to, ali mu je tako rekoč od spočetja zagotovljena individualna skrb staršev. Če bi se otrok rodil nezaželen ali bi se odnos staršev do njega spremenil po njegovem rojstvu, tako da zanj ne bi skrbeli, potem družba z ustavo (člen 188) zagotavlja vsakemu takemu otroku družbeno varstvo.

Posebno pomembna sta člena 163 in 186 ustave SFRJ, ki govorita o varstvu zdravja. Znano je, da štejemo svetovanje in storitve moškimi in ženskami, potrebne za načrtovanje družine, v sodobni medicini za integralni del zdravstvenega varstva.

Za uresničevanje te človekove pravice je posebno pomembna pravočasna seznanjenost z možnostmi kakor tudi dosegljivost strokovnih nasvetov in sredstev za preprečevanje nezaželene nosečnosti. Načelno ima občan pravico do obveščeniosti o pomembnih zadevah. Kaj bi moglo biti za človeka pomembnejše od tega, da pozna proces lastne biološke reprodukcije in možnosti, da na ta proces vpliva pravočasno in humano?

Za dopolnilo člena 191 moremo šteti tudi člen 233 ustave sr Slovenije, ki uveljavlja stališča, da so pristojnosti in družbene obveznosti glede informiranja, izobraževanja in socialno-zdravstvenega varstva urejene v republiških in pokrajinskih ustavah.

4. Zakonodaja za izvajanje ustavne norme iz člena 191 ustave SFRJ

Ko govorimo o pravnih predpisih, ki bi morali in mogli omogočiti uresničevanje človekove pravice, o kateri razpravljamo — pa tudi drugih človekovih pravic — nam je jasno, da je bistveno za-

gotoviti materialne možnosti za to. Brez tega so pravice le besede ali, v najboljšem primeru, samo program. Vse raziskave potrjujejo, da so bili ljudje v večjem delu Jugoslavije že od nekdaj motivirani, da sami vplivajo na število otrok, ki naj se jim rodijo. Toda imamo tudi precej podatkov o tem, da sta znanje in možnost vplivati na svojo biološko reprodukcijo še zmeraj neenakomerno razširjena, odvisna sta od regionalnih razlik in od socialne diferenciacije v vseh okoljih. Pravni predpisi lahko samo ugladijo pot in pospešijo delo za premagovanje takega stanja, ne morejo pa nadomestiti niti razvoja niti družbene akcije. Vendar pomenijo pravni predpisi vse do samoupravnih aktov v naši družbi močno orožje za premagovanje tistih odporov, ki niso samo objektivne in materialne narave — takih odporov pa je bilo doslej veliko.

Nova ustava in tudi dejstvo, da je X. kongres ZKJ naložil komunistom obveznost, naj ustvarjajo možnosti za odgovorno starševstvo, za integriranje spolne vzgoje v izobraževanje in vzgojo, nam omogočata, da vse družbene potencialne, kar jih imamo in ki niso majhni, kar najbolj izrabimo za uveljavljanje ustave tudi na tem področju človekovega življenja.

Izhajajoč iz tega, da so temeljna ustavna načela, ki se nanašajo na svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana, temelj in smer ne samo za interpretiranje, marveč so hkrati tudi obveznost za delovanje vseh in vsakogar, se postavlja pred zakonodajalca odgovorna naloga integrirati ne samo besede, marveč tudi smisel te ustavne norme v vse prihodnje relevantne pravne predpise. Pri tem mislimo predvsem na zakonodajalce v republikah in pokrajinah, ker je urejanje večine teh vprašanj v njihovi pristojnosti.

V normativnem delu ustave SFRJ, v poglavju o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana se v členu 203 specifično nalaga zakonodajalcu obveznost, da more predpisati način uresničevanja posameznih svoboščin in pravic samo z zakonom, če je to neizogibno za njihovo uveljavitev. Da bi ustavne norme zaživele tudi v praksi, je v skladu z ustavnimi zakoni za izvajanje ustav v veliki meri neizogibno sprejeti zakonska besedila. Poleg te splošne naloge za vse ustavne določbe je glede drugega odstavka člena 191 nujno zakonsko določiti zdravstvene razloge, zaradi katerih bi se mogla omejiti človekova pravica do svobodnega odločanja o rojstvih otrok.

Tako mora zakonodajalec naravnati svojo aktivnost v dve smeri: v pozitivno, namerjeno k ustvarjanju potrebnih družbenih okoliščin za zagotovitev te pravice, in v drugo, kolikor toliko restriktivno, ki bi morala določiti meje te človekove pravice.

Glede prve smeri zakonodajne akcije že zdaj v vseh republikah in pokrajinah delajo tiste zakone, ki so posebno pomembni za to področje. To so zakoni o zdravstvenem in socialnem varstvu, o vzgoji in izobraževanju, pa tudi o formiranju samoupravnih interesnih skupnosti na teh področjih. Ker se vsi ti zakoni pripravljajo prav zdaj, je pravi trenutek, da do vseh teh vprašanj zavzamemo kar najbolj jasna in konkretna stališča ter omogočimo, da bi bili člani delegacij v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti o njih pravilno obveščeni. V vsakem izmed teh zakonov bi morali obdelati ustrezen del te materije, del, ki pomeni obveznost določene družbe. Vsi zakoni na področju informiranja, izobraževanja, socialnega in zdravstvenega varstva bi morali v svojem načelnem delu, tam, kjer se določa osnovna vsebina dejavnosti, vnesti ustrezno določeno nalogo pri uresničevanju načel iz člena 191. Obveznost izobraževalnih ustanov na primer je, da kot del svoje redne dejavnosti širijo spoznanja in informacije o humanih odnosih med spoloma in o načrtovanju družine; v socialno varstvo pa sodi dajanje pomoči posameznikom in družinam, da bi mogli spoznati pomen svojih odločitev, ki jih sprejemajo glede rojstev otrok ipd. Posebno potrebno bi bilo obdelati usmeritev zdravstvene službe. Gre za to, da so zdravstveno varstvo za načrtovanje družine doslej opravljali večinoma ginekologi, in sicer dosti bolj kurativno (splav), manj pa preventivno. V zakonu o zdravstvenem varstvu bi bilo koristno poudariti, da problemi svobodnega odločanja o rojstvih ne zadevajo samo ženske, marveč tudi moškega, da je vse profile zdravstvenih delavcev potrebno dosti bolj opozarjati na ta vidik preventivnega boja v korist otroka. Prav tako je potrebno še naprej razvijati zdravljenje subfertilnosti kot pomoč, da bi dobili zaželenega otroka, da bi uresničili zaželeno starševstvo.

Poleg takih načelnih orientacij in obveznosti bi bilo potrebno v zakonskih predpisih o samoupravnih interesnih skupnostih na teh področjih konkretizirati obveznosti tako glede vsebine kakor glede obsega ter v posebnih pogodbah določiti rok, do kdaj bo kaka služba zagotovila izvedbo programa. Za to, da bi dosegli takšno dejavnost na področju pravnih predpisov, bo zelo pomembna nenehna aktivnost družbenopolitičnih in družbenih organizacij. Zdaj lahko prek delegatov neposredno vplivajo, da bi se pospešilo uresničevanje njihovih zahtev. Organizacije občanov in staršev za skrb za otroke, mladinske organizacije in drugi so na primer večkrat postavljali v ospredje potrebo po pospešenem uvajanju spolne vzgoje v redne šole ali poudarjati izredno pomembnost posebnega programa o teh vprašanjih za določene skupine mladine; v nekaterih kongresnih dokumentih zveze socialistične mladine (na primer v Sloveniji) so naloge, povezane z

uresničevanjem odgovornega starševstva in humanizacije odnosov med spoloma, dobile ustrezno mesto. Ta dejavnost teče zelo počasi. Toda zdaj bi morali hkrati preiskati, ali gre za načelno nesoglasje. Po ustavi ga ne bi smelo več biti, če pa gre za objektivne težave, bi jih bilo treba premagati z izdelavo ustreznih programov in zagotovitvijo finančnih sredstev za njihovo izvajanje, da bi krenili naprej. Vsi (recimo) vemo, da so mlada dekleta posebno »ogrožena« predvsem zaradi svoje neobveščeniosti, nepoučenosti. Zakaj se ne bi mogli dogovoriti tako kot za druge zdravstvene akcije tudi za to, da bi bila vsa dekleta ustrezno seznanjena s preprečevanjem prezgodnje nosečnosti!

O tem, kako nujno je vse mlade pare pred sklenitvijo zakonske zveze seznanjati z reguliranjem rojstev, je bilo dosti povedanega. V resnici bi se to moralo kar najhitreje spremeniti v obvezno pripravo za sklenitev zakona. Do danes poznamo to kot prostovoljno dejavnost, zadovoljujemo pa se s šalami o tem, kako že vsak otrok ve o spolnih zadevah več kot njegova babica. Vsekakor je res, da otroci prek šunda in vseh oblikah, od tiska do filma, zgodaj zvedo »vse« o seksu, posebno vse o čudaštvi in sprevrženosti v spolnosti, vse dobijo — razen tega, da bi jih ustrezno seznanili, kakšne so stvari v objektivni luči, in jih opomnili na veliko odgovornost spričo možnosti nezaželenega spočetja, rojstva nezaželenega otroka. Zavoljo tega raste število nesreč, povezanih s tem, narašča število veneričnih bolezni ipd. Zatorej moramo pričakovati, da bodo pravilno informirani občani dajali prek svojih delegatov predloge za živahnejšo akcijo, da bodo tudi na primer, nastopili proti nekaterim deformacijam v tisku ipd., proti stvarjem torej, ki v resnici pohablajo seznanjenost ljudi z njihovo odgovornostjo v razmerjih med spoloma, in podobno.

Seznanjanje s pravicami, možnostmi in dolžnostmi pri svobodnem odločanju o rojstvih otrok ne sodi samo v zakonsko materijo o vzgoji in izobraževanju, marveč tudi v zakonsko reguliranje zakonske zveze in družinskih razmerij. Tja sodi tudi sodobnejši prijem glede adopcije otrok kot pomembnega instituta za uresničitev zaželenega starševstva, čeprav ne z rojstvom otroka. V tem smislu se o načrtovanju družine in o odgovornem starševstvu čedalje več govori v akciji zveznega sveta za načrtovanje družine pa tudi po svetu. Člen 191 ustave SFRJ je v kompleksni vsebini pojma načrtovanja družine ožji, ker se omejuje samo na starševstvo, ki je nastalo ali je bilo preprečeno po biološki poti.

V drugi smeri zakonodajne dejavnosti, se pravi v definiranju naspornih indikacij (omejitev iz zdravstvenih razlogov pri odločanju o rojstvih otrok), je bilo že doslej mnogo storjenega. Vsi dosedanji

pravni predpisi in stališča so delovali restriktivno glede dostopnosti določenih kontracepcijskih sredstev; oralne pilule na primer so do nedavnega smeli predpisovati samo ginekologi, ne pa tudi zdravniki splošne medicine. Zdaj je to dovoljeno, ni pa izdelanega stališča glede problema človekove svoboščine, da se s sterilizacijo za zmeraj odpove rojevanju otrok. Gotovo bodo tudi tu določene restrikcije, denimo za ohranitev psihofizične integritete mlade osebnosti ipd.

Pri tem bomo morali posvetiti največ pozornosti problemu »svo-boščin« in »pravic« glede prekinitve nosečnosti. Vsa sredstva odločanja, med njimi tudi splav, šteje ustava SFRJ med načine uresničevanja te pravice. Toda to zahteva stališče do nekaterih vprašanj v zvezi z mogočimi zdravstvenimi kontraindikacijami. Morebiti je stroka pri nas in po svetu že omogočila, da dosti hitro pridemo do sklepa o tem. Pri splavu je vsekakor kontraindikacija predvsem trajanje nosečnosti, ki bolj ali manj omogoča ali onemogoča zanesljivejši način prekinitve nosečnosti. Srečujemo mnenje, da je vsak splav bolj škodljiv od poroda. Kaže pa, da to vsekakor velja za ilegalni splav, ki ga naredi nestrokovnjak brez minimalnih medicinskih sredstev. Po nekaterih podatkih je tak nestrokovni splav za življenje matere petkrat nevarnejši kot nosečnost (brez abortusa), porod in porodna mrzlica. Nasprotno pa je splav v zgodnji nosečnosti, ki ga naredi specialist v bolnišniški ustanovi, za življenje matere petkrat manj nevaren kot porod. Toda pri splavu gre tudi za otroka, in to se premalo upošteva. Za otroka, ki se rodi nezaželen, je veliko večji riziko glede splošnega zdravja pa tudi uspešne rasti, večje tveganje je tudi, da se bo otrok, ki ga njegovi starši ne sprejmejo, izgubil in postal prestopnik ipd. Vse to ni plediranje za splav, marveč je opozarjanje na nujnost, da je potrebno okrepiti preventivno delo. Toda do določenega časa nosečnosti, s postavko, da je bila nosečnica humano seznanjena s tveganostjo kirurškega posega (zakon o zdravstvenem varstvu), se bo splav na njeno zahtevo moral narediti.

Za zdravstveni razlog za omejitev splava bi morali šteti, če se naredi zunaj bolnišnice ali če ga naredi nestrokovna oseba, se pravi nespecialist, pa čeprav je zdravstveni delavec.

Doslej so zdravstveni predpisi, ki so se ukvarjali z reguliranjem fertiliteti, bili razbiti v več zakonov. Mogoče ne bi bilo slabo, če bi vse gradivo »o uveljavljanju okoliščin na področju zdravstva za svobodno odločanje tako o rojstvih, kakor o omejevanju te pravice iz zdravstvenih razlogov« imeli v enem zakonu. Tako bi se mogla razločneje dati prednost prevenciji, ostrejši kriteriji glede zdravstvenih kontraindikacij za splav bi mogli biti logično povezani s širjenjem dostopnosti prevencije. Obenem je potrebno zagotoviti, da bo ženska

v celotnem postopku obravnavana kot zelo odgovorna osebnost — tudi tedaj, ko se odloči, da zavoljo odgovornosti, ki jo čuti do otroka, ne mara otroka roditi, kadar ni čustveno in socialno zmožna, da bi ga sama ali skupaj z očetom sprejela v topel družinski dom in skrbela zanj.

Definiranje vseh teh zdravstvenih razlogov bo postavilo na dnevni red tudi revizijo nekaterih kazenskih določb glede splava. Verjetno bi bilo koristno še strožje preganjati opravljanje splavov privatno za denar, kakor tudi od nestrokovnih ljudi, da pa sploh ne govorimo o primerih pritiska na žensko, naj stori splav, ali pa kadar bi ženska zaradi nestrokovnega splava umrla.

S tem niso zajete vse možnosti zakonodajnega dela, marveč smo opozorili samo na nujnejše zakone, izmed katerih so nekateri že dozoreli, da se sprejmejo v skupščinah. Gotovo so še druga taka področja, kjer se bodo z zakonom ali z drugim aktom uveljavljale okoliščine za člen 191, kot na primer znanstvenoraziskovalno delo, dokumentacija in statistika ipd.

Na zakone vsekakor moramo gledati kot na določanje obveznega minimuma. Vsa samoupravna telesa morejo in morajo s statuti in samoupravnimi akti še naprej razvijati načine za ustvarjanje možnosti, da bi se bolj rojevali le zaželeni otroci in da bi družine z otroki živele boljše.

5. O razvoju človekove pravice do odločanja o rojstvih v ZN

V deklaraciji Združenih narodov o človekovih pravicah, sprejeti leta 1948, človekova pravica odločanja o rojstvih ni izrecno omejena. V okviru ZN in v svetu se je pojmovanje te človekove pravice razvilo pozneje. Posebno se je soočilo s prijemi, ki so — v nasprotju s pojmovanjem o pravici posameznika in staršev — poudarjali pravico države, da predvsem z vplivanjem na dostopnost sredstev za reguliranje zanositev in rojstev izvaja državno populacijsko politiko, bodisi antipopulacijsko bodisi propopulacijsko. V razumevanje načrtovanja družine so vnašala posebno zmedo prizadevanja nekaterih ameriških državnikov in ameriških fondacij, da bi z intenzivnim razširjanjem kontracepcije, abortusa, sterilizacije ipd. reševali socialne probleme nerazvitega in revnega sveta. Naši predstavniki so proti takemu pojmovanju načrtovanja družine mnogokrat odkrito nastopali. Zveza ženskih društev Jugoslavije je na primer leta 1957 zavrnila včlanitev v mednarodno zvezo za načrtovanje starševstva (IPPF), dokler ta organizacija ne bo spremenila statuta; pismo Zveze ženskih društev Jugoslavije iz oktobra 1957 pravi:

»... Iz dosedanjega gradiva IPPF smo spoznali, da poleg zanimive stvarne dokumentacije o kontraceptivnih znanstvenih metodah in izkušnjah z njihovo uporabo upošteva tudi tendenco o nadzoru rojstev, temelječo na maltuzijanski teoriji, kot poglavito metodo za doseganje družbenega napredka. Soglašamo z vami, da različna mnenja lahko dobijo svoj izraz v mednarodni organizaciji, toda v tem konkretnem primeru naletimo v IPPF samo na to teorijo in le-ta očitno daje tej organizaciji svoje izrazito obeležje. Po našem mnenju ima ta dejavnost, zasnovana na takšni teoriji, za nas nespreejmljiv značaj, posebno spričo našega gledanja na razvoj nerazvitih dežel. Iz svojih izkušenj vemo, da je za deželo življenjska potreba, da bi premagala svojo zaostalost, industrializacija; to je za ves njen nadaljnji razvoj pogoj, pa tudi pogoj za to, da se sproži zanimanje za načrtovano starševstvo. To je, na primer, razlog, zakaj s tako velikim zanimanjem spremljamo prizadevanja za to, da bi se izoblikovali v okviru ZN skladi za razvoj nerazvitih dežel.

Zveza ženskih društev Jugoslavije je v svojem boju za dejansko napredovanje enakih pravic ženske, pravic, ki so v naši državi že razglašene, zelo zainteresirana za boj proti splavu in za metode, ki olajšujejo načrtovano starševstvo in emancipacijo ženske nasproti naključnemu spočetju. Kakor ste lahko spoznali, je svetovanje o kontracepciji v naši državi sestavni del zdravstvene službe za mater in otroka. Zveza ženskih društev propagira te metode in pomaga ženskam, da jih uporabljajo. V resnici je ekonomski in družbeni razvoj države že prispeval k zmanjšanju natalitete, naš poglaviti problem pa je boj proti splavu, za zdravo in srečno mater, za zaželenega in ljubljeneega otroka, za to, da se nehumane in nevarne metode nadomestijo s sodobnejšimi, boljšimi in bolj zdravimi sredstvi.

Želja po načrtovanem starševstvu raste v sorazmerju z izboljševanjem gospodarskega in življenjskega standarda države, in prepričani smo, da tudi izkušnje kažejo, da ni mogoče zvišati ekonomske in kulturne ravni kakšne dežele samo s propagando za načrtovanje natalitete...«

Jugoslavija je v Združenih narodih aktivno gradila pojmovanja o načrtovanju družine kot o človekovi pravici, kakor tudi o populacijski politiki kot suvereni pravici vsake države, ki pa ne sme krati temeljnih človekovih pravic. Od izjave šefov držav iz leta 1966, izjave, ki jo je podpisal tudi tovariš Tito, so bili jugoslovanski delegati aktivni pri izdelavi vseh temeljnih dokumentov ZN, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami.

Prvi dokument ZN, ki so ga sprejele države članice, in ki pravi, da imajo starši temeljno človeško pravico svobodno in odgovorno

odločati o številu svojih otrok in o presledkih med rojstvi, je bila deklaracija mednarodne konference o človekovih pravicah v Teheranu 1968. Ta pravica je natančneje obdelana v deklaraciji o socialnem napredku in razvoju, ki jo je sprejela generalna skupščina leta 1969.

Na nedavni svetovni konferenci o prebivalstvu v Bukarešti so se z akcijo neuvrščeni držav ob zelo aktivnem sodelovanju Jugoslavije in spričo široke podpore socialističnih držav, mnogih držav v razvoju in skandinavskih držav zadeve o ostrih konfrontacijah dokaj razjasnile. Zavrnen je bil demografski izhod iz nerazvitosti, opozorjeno je bilo na neogibnost, da mednarodni ekonomski in politični odnosi preidejo na novo ekonomsko ureditev, ki so jo razglasili na VI. posebnem zasedanju generalne skupščine ZN, da bi se pospešil razvoj manj razvitih dežel in se omogočila suverena pravica vsake države, da sama odloča v okviru svojega razvoja o svoji populacijski politiki ter da zagotavlja tudi pravico posameznikov in zakoncev, naj odločajo o rojstvih otrok.

Države, ki so dotlej zavračale načrtovanje družine, ker ga je zlasti propaganda iz ZDA enačila z antinatalistično populacijsko politiko, so ga v tem pravem okviru sprejele ter sugerirale nujnost priznati načrtovanje družine za individualno človekovo pravico in za dolžnost vlad, da ustvarjajo okoliščine za uporabo te pravice. Glede na to, da je to najnovejša formulacija Združenih narodov o načrtovanju družine, jo navedimo v celoti:

»Vsi zakonci (pari, starši) in posamezniki imajo temeljno človekovo pravico, da svobodno in odgovorno odločajo o številu otrok in o presledkih med porodi ter da dobijo informacije, izobrazbo in sredstva, da bi mogli to uresničiti; odgovornost staršev in posameznikov pri uresničevanju te pravice upošteva potrebe njihovih že rojenih kakor tudi bodočih otrok ter njihovo odgovornost do skupnosti.«
(Svetovni načrt populacijske akcije, 13. f.)

LITERATURA

- Ustava SFRJ, februar 1974.
- Ustava SR Slovenije, april 1974, člen 233:
»Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov. V zvezi z uresničevanjem te pravice zagotavlja družbena skupnost potrebno izobrazbo ter ustrezno socialno varstvo in zdravstveno pomoč v skladu z zakonom.«
- Resolucija zvezne skupščine, april 1969.
- Uresničevanje načel in ciljev resolucije zvezne skupščine o načrtovanju družine, januar 1974, zvezna skupščina.
- Pisma, dokumenti v zveznem svetu za načrtovanje družine.

- Stenografski zapiski skupne komisije vseh zborov zvezne skupščine za ustavna vprašanja.
- Socialni vidiki načrtovanja družine v Jugoslaviji 1973.
- Posvetovanje o oblikovanju družbenih stališč o populacijski politiki v Jugoslaviji, Beograd, sept. 1973 in Pogled na to posvetovanje v »Stanovništvu« 1972/1973, leto X. XI, 1—2.
- Karl Marx, Friedrich Engels: Nemška ideologija (Beograd 1964).
- Vladimir I. Lenin: Delavski razred in neomalthuzijanstvo.
- Deklaracija mednarodne konference o človekovih pravicah v Teheranu 1968. »Človeško-pravni vidik načrtovanja družine«.
- Deklaracija o socialnem napredku in razvoju (§ 22), sprejeta na XXIV. zasedanju generalne skupščine ZN.
- Svetovni načrt akcije na področju prebivalstva, svetovna konferenca ZN o prebivalstvu, Bukarešta, avgusta 1974.
- Sklepi s simpozijev ZN o populaciji in pravicah človeka, Amsterdam, januar 1974.
- Simpozij: Zakonodaja in populacije, Tunis, junij 1974.
- Christopher Tietze, M. D. MORTALITY WITH CONTRACEPTION AND INDUCED ABORTION, Studies in family Planning 45, sept. 1969.
- Helvi Sipilä, RELATIONSHIP OF THE IPPF AND FAMILY PLANNING ASSOCIATIONS TO THE UNITED NATIONS AND ITS SPECIALIZED AGENCIES, Brighton, oktober 1973.